

TÜRKÇENİN BAZI YABANCI KÖKENLİ KELİMELERİNDEKİ DAMAKSI GENİZSİLEŞME*

Halil ERSOYLU**

Yer yüzünde var olagelmış gerek tarihî gerekse çağdaş durumdaki bazı dillerin, kendi ses yapısı, ses düzeni içinde, birinden diğerlerindeki uyan, karşılık olan veya ancak benzeyebilen sesleri bulunduğu gibi, bunların dışında kalarak, bir veya birden fazla dil sesinin, o dilin kullanıcıları tarafından burun, boğaz yahut damak gibi, değişik ses oluşum yerlerinde meydana getirilmesiyle, sadece, kendisine ait nitelikteki bir dil sesi hâline geçme özelliği kazandığı da görülmektedir. Bu konuya, Türk dili tarihi açısından önem taşıyan dillerden biri olması dolayısıyla Arapçanın birer gırtlak sesi durumundaki hemze (ء : ') ve ayın sesi (ع : ') ile, yine, daha, Eski Türkçe döneminden beri, tarihî dil ve lehçeleriyle de olsa karşı karşıya kalınan Farsçanın vav-ı ma'duleli elifi (و : wā veya vā), özellikle, yeni yurdu, Anadolu'yu merkez tutan Batı Türkleri ile ilgili olarak, daha yeni devirler için, Batı medeniyetine yönelmekle başlayan zaman dilimlerinde daha ağırlıklı, daha çok karşılaşılan ve başta Fransızca olmak üzere değişik Avrupa dillerindeki "q, th, w, x" gibi sesler örnek diye gösterilebilir.

Türk dilinin bilinebilen en eski dönemlerinden beri dikkati çeken seslerinden biri de, hemen hemen bütün Eski, Orta ve Yeni Türkçe dönemlerinin yazı dili durumundaki lehçe ve şivelerinden kalma metinlerdeki imlâları dolayısıyla, Türkoloji dünyasındaki çevri yazılarında "ng", "ŋ" veya "ñ" gibi şekillerde tespit edilegelen bir sestir. Osmanlı Türkçesi döneminde "sâmit-i hayşumî" (:geniz ünsüzü) adı verilen bu ses, daha sonraları ise "nazal konsonant", "nazal damaksıl n fonemi", "geniz fonemi", "genzel", "burun ünsüzü", "geniz abanıği", "genizsi sesdeş", "genizsil", "damak n'si" veya yanında oluştuğu ünlünün kalın yahut ince sıradan biri oluşu göz önüne alınarak "arka damak n'si, ön damak n'si"¹ gibi terimlerle de anılmaya başlanmıştır.

* 9. Millî Türkoloji Kongresine sunulan bildiri.

** Prof. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Bu terimlerle ilgili bazı kaynaklar : Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1962 (2. bas.); Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1990; Topaloğlu, Prof. Dr. Ahmet,

Orta Türkçenin başlıca yazı dillerinden biri olan ve tıpkı dil bilgisi terimlerinde görüldüğü gibi, Eski Anadolu Türkçesi, Eski Osmanlıca ve benzeri değişik adlandırmalara sahip bulunan Eski Türkiye Türkçesi dönemindeki bazı dil unsurlarında, diğerlerine oranla biraz daha fazla damaksız genizleşmenin ortaya çıktığı görülmektedir. Meselâ, Karahanlı ve Kıpçak şivelerine ait eserlerden olan *Divanü Lugatı't-Türk'te* "koşşı" veya "koşşnı"², *Kutadgu Bilig'de* "koşşnı"³ *Codex Cumanicus'ta* "koşşı, koşşu"⁴ biçimlerinde, birer diş n'si ile kaydedilen bugünkü "komşu" kelimesi Eski Türkiye Türkçesi metinlerinin bir bölümünde de yine aynı çeşit n sesini karşılayan nun harfi ile yazılırken, bir bölümünde de damaksız geniz sesine işaret etmek amacıyla "ك : üç noktalı kef" diye adlandırılarak belirlendirilen veya hiç olmazsa, öbür n'den, nun ile yazılan n'den ayırt edilmesini sağlamak için yalın durumdaki "ك : kef, sağır kef" harfi kullanılmıştır. Yunus Emre Divanında, Mustafa Darir'in *Yüz Hadis Tercümesinde*, Âşık Paşa'nın *Garîpnâmesi'nde* ve daha birçok eserde "koşşı" veya "koşşu" yazılışları ile bulunurken, *Hamzanâme*, *Saatnâme*, *Tazarru'nâme*, *Camiü'n-nesayih*, *Pendnâme-i Güvahî*, *Lugat-ı Ni'metü*,... gibi pek çok eserde de "koñşı", "koñuşu" veya "koñşu"⁵ imlâsı içindedir. Ayrıca, bu kelimenin ister diş genizsili, isterse damak genizsili n sesini bulunduran tabanından türemiş isim veya fiil gövdesi şekillerinde olsun, bunların kelime grubu, cümle gibi kullanım alanlarında, bu iş için gerekli çekim ekleri almaları hâlinde de, üzerinde durulan ses niteliklerinde herhangi bir değişiklik görülmemektedir. "koñşılıktan, koñşulıktan, koñşulıgından" ; "koñşuluk, koñşulıktan,;" ; "koñşulaş-"⁶ örneklerine, yukarıda anılan eserlerde rastlamak mümkündür.

Arap harfli ve Fars alfabesinden tamamlanmalı Türk alfabesininin kullanılmaya başlanması ile birlikte, Arapça, Farsça dil unsurları, bazı dil bilgisi kurallarının yanı sıra, özellikle, bu yeni yazı sisteminin kabul edildiği ve bir yandan da kullanılması, geçerliliği sürdürüleğiden Uygur harflerinin, yazısının, henüz var olduğu ilk dönemlerde bile Türk diline girmeye başlamıştır. Türk imlâ geleneğini geniş ve yaygınlıkla da olumsuz bir şekilde etkilemiş olan bu durum bu incelemenin asıl konusu olmadığı için, bu duruma burada yalnızca işaret edilmekle yetinilecektir. Diller arasındaki ilişkiler, etkilemeler, etkilenmeler, bazı durumlarda ise etkileşmeler, hatta, etkilendirmeler yoluyla olduğu için, kısa anlatımı ile belirtilirse Arap harfli Türk alfabesi kullanılarak, yani bu harflerin

Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1989; Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992.

2 Atalay, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Ankara, 1986 (2. bas.), s. 344, 348.

3 Arat, Reşid Rahmeti (İndeksi neşre hazırlayanlar : Eraslan, Kemal, Sertkaya, Osman F., Yüce, Nuri), *Kutadgu Bilig III*, İndeks, İstanbul, 1979, s. 272.

4 Emre, Ahmet Cevat, *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri (Fonetik)*, İstanbul, 1949, s. 186.

5 Türk Dil Kurumu, *Tarama Sözlüğü*, c. IV, Ankara, 1969, s. 2635-2637.

6 a.g.e., s. 2638, 2639.

aracılığı ile, Türk edebî dilinde, Türk dili ile yazılmış metinlerde kullanılan, kayda geçirilen Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin imlâsında Türk dilinin, Türk yazı geleneğinin ne gibi etkileri olmuştur ?

Türk dilinin kendi ses değerlerine, ölçülerine uygun olarak kullanılagelen hece veznine benzemeyen, ona uyum gösteremeyen aruz ölçüsünün zorlamasıyla, öncelikle şiir hâlihdeki metinlerde , o da, zaman zaman uygulanan bir yöntem olarak Arapça, Farsça kelimelerin uzun a, i ve u seslerini karşılayan elif, vav ve ye harflerinden, vezni sağlamak için, bunlardan imlâ uyarınca yazılması gereken harfi yazmamak tutumu, bu durumdaki yabancı kelimelere uygulanan düzenli bir imlâ özelliğinden çok, Türk diline uymazlık gösteren bu çeşit dil unsurlarını, Türkçenin sesler sistemi ile zıtlıştırmayacak, çatıştırmayacak birtakım arayışların, geçici ve sonuçsuz tedbirleri idi. Bu imlâ tutumunun dışında, zaman zaman da, Arapça, Farsça kökenli ve Türk dilinin sesler sistemine yabancı kalan, Türk boğaz yapısına uygun gelmeyen sesleri taşıyan dil unsurlarının, telâffuz sırasında, özellikle geniş halk kitlelerince, varsa, yakın, benzer nitelikteki Türkçenin kendi seslerine, bu mümkün olmayınca da, Türkçenin sevdiği, benimsediği seslere çevrildiği, bu yüzden de, yalnızca, ele alınan konu açısından bakılırsa "galat " (:yanlış) telâffuzlar ortaya çıkmıştır. Benzeri bir durum da bazı metinlerdeki imlâda kendisini göstermiştir. Kaynak dilinde, Türkçe için yabancı olan "sad, dad (zad), tı, zı, zel" gibi sesleri bulunduran ve bunların kendi alfabelerindeki karşılığı olan harflerle yazılan bazı kelimelerin Türkçenin kendi seslerini yazıda karşılayan "sin, dal, ze" gibi harflerle kaydedilmesi, tek tük "galat-ı meşhur" (: yaygın, tutunmuş yanlış) dışında, birer imlâ yanlışlığı sayılmış, dolayısıyla, Türk imlâ geleneğinin, Arapça, Farsça kökenli kelimeleri etkilemesi, özellikle, geçiş döneminin, zorluklarını, tutarsızlıklarını, çok şekilliliklerini ve daha başka özelliklerini de yaşamış Eski Türkiye Türkçesi sonrasındaki Klâsik Osmanlı Türkçesi döneminde bile gerçekleşmemiştir. Ancak, Türk dilinin uzun tarihi içindeki sesler sisteminde ayrı bir yeri bulunan damak n'si az sayıda dahi olsa bazı yabancı kelimelerin ses yapısına girmiş, oradan da Türkçe metinlerdeki imlâsına yansiyarak, Latin harfli Türk alfabesine geçilinceye dek, hep, bir imlâ özelliği, bir imlâ geleneği olarak yazı dilindeki yerini almıştır.

Bu kelimelerden biri olan Farsça kökenli " چانه : çâne" ve onun muhaffefi (: hafifletilmiş, elifsiz şekillisi) durumundaki "çene" (: چنه)⁷ önceleri aslî imlâsı içinde Türkçeye geçmiş ve metinlerde bu şekli ile kullanılmıştır. Ses yapısı bakımından, ilk hecesinde uzun bir a ünlüsü (: ā) bulunduran ve ayrıca Türk dilinin temel ses yasalarından başta geleni durumundaki kalınlık incelik uyumununun aykırılık gösteren birinci şeklin Türkçe metinlerdeki kayıtlarında dikkati çekici herhangi bir özellik bulunmamaktadır. İşte bu yüzden de, burada üzerinde durulan asıl şekil, ilk hecesindeki elifin düşürülmesiyle ortaya çıkan

⁷ Steingass, F., *Persian-English Dictionary*, Great Britain, 1977 (Sixth Impression), p. 387, 401; Dihhudâ, Ekber Alî, *Lugat-nâme*, c. IV, Tahrân, 1338 (Şemsî), s. 77, 355.

hafifletilmiş yapıllığı içinde, Türk dilinin aslı ses uyumu olan kalınlık incelik uyumuna da, bir rastlantı sonucu denk düşen ve böylece daha yaygın bir benimsenişle kullanılagelen "çene" kelimesidir.

1312 (H. 712) yılında yazılan ve o tarihten yirmi üç sene sonra yapılmış bir istinsahı ele geçmiş bulunan, Türk dilinin en eski ve en önemli eserlerinden biri, aynı zamanda da Codex Comenicus'un diline pek yakın durumdaki özellikleriyle tanınan Kitabü'l-ıdrâk li lisânü'l-etrâk adlı eserde, iç sesindeki n, nun harfi ile yazılmış olarak bir "çene" kelimesinin yer aldığı görülmektedir. Latin harfli Türk alfabesine çevrilerek işlenen bu değerli esere, maddelerin karşılıkları kısmında yapılan eklemelerle, ilgili unsurun hangi Türk şivesi alan veya alanlarında kullanıldığına da işaret edilmiştir. Buna göre, bu eserde, kendi aslı imlâsına uygun bir şekilde, bir diş genizsisi karşılığı olarak n ile yazılmış olunan imlâsı içindeki "çene" kelimesinin varlığına işaret edildikten sonra, bunun, Osmanlı ve Azeri sahalarında da kullanıldıklarını gösteren karşılaştırmalara geçilerek, bu kelimenin aynı imlâ yapısı içinde, Radloff, Budagov gibi Türkologların sözlükleri ile Lehçe-i Osmanî'de de yer aldıkları belirtilmiştir : "çänä : Bugünkü manasında, 46 ; R III. (Osm. Az.) 1960-1 ; Bud. 483 ; Lh. Os. 251"⁸.

Genellikle, XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başları arasındaki bir tarihte yazıya geçirilmiş olduğu kabul edilen ve bugün için Arap Harfli iki yazma nüshası bulunan "destanî Oğuz hikâyelerini bir araya toplayan Dede Korkut Kitabı içindeki "Kaınlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyını Beyân İder Hanum Hey" başlıklı hikâyede, söz konusu edilen "çene" kelimesinin damaksılaşmış geniz n'sine (: ñ) karşılık gelen bir kaydı bulunduran şöyle bir cümle görülmektedir : "Adı görklü Muhammed'e şalavat getürdi, aşlanuñ alnın gözedüp bir yumruk eyle urdı-kim yumruk çeñesine tokındı, uvatdı."⁹

Özellikle, insan ve bazı hayvanların başta gelen vücut bölümlerinden birini meydana getiren "baş"taki belirli bir uzuv olan "çene"nin adlandırılması için kullanılan "engek, eñek" biçimindeki Türkçe bir kelimenin varlığına, belki de, gerek niteliği, gerek işlevi bakımından, "baş"ta yer alan "göz, burun, kaş, yüz" gibi uzuvlar kadar sık sık söz konusu edilmediği için, karşılığına Göktürk Kitabeleri'nde rastlanılmasa da, eski Uygur Türkçesi ile yazılmış metinlerde bu kelimenin kullanıldığı¹⁰ belgelenebilmektedir. Aynı kelimenin, özellikle, Orta Türkçe dönemi ile Yeni Türkçenin en azından başlarına kadar olan geniş zaman aralığı içinde, yabancı kökenli karşılığı olan "çeñe" karşısında öncelikli olduğu, geçerli bulunduğu, söz konusu edilen dönemlere ait eserlerden anlaşılmaktadır. Meselâ, Batı Türkçesinde yazılmış en eski eserlerden olan Tezkiretü'l-Evliya¹¹,

⁸ Abû Hayyân (Yayımlayan : Caferoğlu, Dr. Ahmet), *Kitâb al-ıdrâk li lisân al-Atrâk*, İstanbul, 1931, s. 28.

⁹ Ergin, Prof. Dr. Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara, 1989 (2. bas.), s. 191.

¹⁰ Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 1968, s. 72.

¹¹ Yavuz, Dr. Orhan, *Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi*, Ankara, 1988.

Süheyl ü Nevbahar¹², Hurşîd-nâme¹³, Şeyhî'nin Harnâmesi¹⁴, Muhammed bin Hamza'nın Kur'an Tercümesi¹⁵ gibi eserlerde, söz konusu uzvun ifadesi için, yalnızca, "eñek" kelimesi geçmektedir.

Yeni Türkçe döneminin sonlarına doğru, artık, Türkçenin kendi kaynağından gelen kelimelerine de yer vermek tarzında değişiklik gösteren yeni sözlükçülük anlayışı ile kaleme alınan Türkçe sözlük türündeki eserlerde bulunan tespitlerden anlaşıldığına göre, Farsça kökenli "çene" kelimesinin yazımındaki sağır kefin, yani, damaksı genizsileşmeye uğramış aslî nun sesinin bu özelliği pek açık, üstelik, imlâsı ise çok kesindir. Nitekim, Redhouse Sözlüğünde, nun ile yazılan "çene" maddesinin bu şekli için herhangi bir karşılık verilmeksizin, "bakınız : çene" göndermesinde bulunulmuş, kef ile yazılan o maddede "çene" kelimesinin karşılıkları gösterilmiş ve arkasından da "çene atmak, çene oynatmak, çene çalmak, çenesi düşük,..."¹⁶ gibi deyimler sıralanmıştır. Lehçe-i Osmanî'de, geçtiği bütün deyimleri de dahil, yalnızca, "çene" yazılışı olana, o da, "... aslı Arabî ve Farişî olmayan kelimât..." bölümünde, sözlüğün baş tarafına konulan "rumûzât" cetvelinde belirtildiği gibi, açıkça "sağır nun"a işaret eden, "üzeri tek noktalı kef" ile yazılmış¹⁷ olanına rastlanılmaktadır. Bu kelimenin Kamus-ı Türkî'deki imlâsında da tutulan yol, tıpkı Redhouse sözlüğündeki gibi, nun harfiyle yazılan şeklin, kef ile kaydedilen, ayrıca, üzerine üç nokta da konulmasına gönderilmesi¹⁸ tarzındadır.

Bu kelimenin yapısındaki ñ sesinin unsurlarına ayrılmış biçimde (: ng), Çağatay Türkçesi üzerine yazılmış sözlüklerden biri olan Lûgat-ı Çağatay ve Türkî Osmanî'de, hem aslî ve kalın durumdaki "çâne"nin, hem de Batı Türkçesindeki gibi ince olan "çene"nin iç ses ünsüzünün, yalnızca nun ile değil, belirtilen sesin bu dilde bulunan, ilgili bütün Türkçe dil unsurlarındaki kullanımlarında olduğu gibi, nun ve kef harfleriyle yazıya geçirildiği, dolayısıyla da, sözü edilen kelimelerin " چانكا : çange" ve " چنگا : çenge"¹⁹ imlâsı içinde bulunduğu görülmektedir.

Bazı Anadolu ağzılarında da benzeri bir ses değişmesinin tek tük örneğine rastlamak mümkündür. Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I'de,

¹² Mes'ud bin Ahmed (Yayımlayan : Dilçin, Cem), *Süheyl ü Nevbahar*, Ankara, 1991.

¹³ Şeyhoğlu Mustafa (Yayımlayan : Ayan, Hüseyin, Erzurum, 1979.

¹⁴ Timurtaş, Faruk K., *Şeyhî'nin Harnâmesi*, İstanbul, 1971.

¹⁵ Muhammed bin Hamza (Yayımlayan : Topaloğlu, Dr. Ahmet), *Kur'an Tercümesi*, Ankara, 1978.

¹⁶ Redhouse, Sir James W., *A Turkish and English Lexicon*, Costantinople, 1890, p. 733, 727.

¹⁷ Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, Dersaadet, 1306, s. 351.

¹⁸ Şemşeddin Samî, *Kamus-ı Türkî*, Dersaadet, 1317, s. 517, 514.

¹⁹ Şeyh Süleyman Efendi, *Lûgat-ı Çağatay ve Türkî Osmanî*, İstanbul, 1298, s. 149.

Sandıklı'daki "Yoñus"²⁰ (< Yünus), Güney-Batı Anadolu Ağızları'ndan Denizli ve Tavşanlı'daki "naliñ"²¹ (< na'lin), Nevşehir ve Yöresi Ağızları'ndaki "düñyâ, marañgoz', çuñku, pañga, keñar"²² (< dünyâ, marangoz, çün-ki, banka, kenâr) gibi damaksız genizsileşmiş şekiller, zaten ağızlarda dahi az görülen²³ n > ñ şeklindeki ünsüz değişikliğinin tespit edilebilmiş örnekleridir.

Çağdaş Türkiye Türkçesine kaynaklık etmiş olan İstanbul ağzında, Harf inkılâbının gerçekleştirildiği 1928'lere gelindiği sıralarda, zaten, damaksız geniz n'sinden (: ñ), nun karşılığındaki normal n'ye geçilmiş bulunulsa da, bir imlâ özelliği olarak, Arap harfli Türk alfabesinin yerini Latin harfli Türk alfabesi alıncaya dek, kendisini hep kef harfi ile yazdıran bu "n" foneminin yabancı asıllı bir kelime olan "çene"deki bu vazgeçilmez varlığı acaba nasıl oluşmuştur ? Bir önceki paragrafta örnekleri verilen ve ancak bazı Anadolu ağızlarında görülen n > ñ değişimine uğramış kelimelerin bir kısmının ortak ses özelliği, damak nazal n'si durumuna geçmeden önce, bunlardaki "n" sesinin önünde k, q, g veya ğ damak seslerinden birinin bulunmasıdır. Bu çeşit bir ses rastlaşması, sıralanması sonucunda ortaya çıkan etkileme, n sesinin, kendi boğumlanma noktasını geriye çekmesine ve bir birleşme sesi olarak da, n'nin ñ'ye dönüşmesine²⁴ yol açmıştır. "banka"nın "pañga" oluşu gibi... Fakat, burada üzerinde durulan ve yazı dilinin malı olmuş bulunan "çene" kelimesinin gerek bu şekilde, gerekse tarihî yazı dilinde kullanılan diğer şekli "câne"nin ses yapısında, söz konusu edilen değişmeye sebep olabilecek bir damak ünsüzü bulunmamaktadır. Bu takdirde geriye başka bir ihtimal kalmaktadır ki, bu da, yapısında ñ taşıyan benzer bir dil unsuru ile "çene" kelimesinin benzeşmesi (analojik etkilenme) olmalıdır. Daha önce ele alındığı gibi, Türkçenin eskiden beri kendi söz hazinesine ait olan ve iç sesinde taşıdığı damaksız geniz n'si ile, Türk dilinin kendi sesler sisteminin belirgin bir örneğini, özel bir ses damgasını yansıtan "eñek" kelimesi, her hâlde Türkçeye geçen Farsça "çene" kelimesini kuvvetle etkilemiş ve onun iç sesinde yer alan normal n'nin, kendisindeki "ñ" gibi olmasına, yani, bir rastlantı sonucu denk gelen ünlü uyumları dışında, iç ses ünsüzünün de kendisiyle eşleşmesine, söyleniş bakımından tam olarak Türkçeleşmesine sebep olmuştur. Ayrıca, "eñek" kelimesinin anlamca da "çene" kelimesinin karşılığı olması, analojik etkilenmenin gücünü arttırmış, bu kelimedeki etkilenmenin, Arap harfli Türk alfabesinin kullanımdan kaldırılışının sonuna kadar, bütün bir yazı dili süresince, değişmez bir yazım kuralı hâlinde sürmesini de sağlamıştır. Bu kelimedeki Türkçeleştirme

²⁰ Caferoğlu, Ahmed, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I*, Ankara, 1994 (2. bas.), s. 214.

²¹ Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep, *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, Ankara, 1994 (2. bas.), s. 57.

²² Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, Ankara, 1994 (2. bas.), s. 72, 92.

²³ Caferoğlu, Ahmed, "Anadolu Ağızları Konson Değişmeleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1963*, Ankara, 1964, s. 27.

²⁴ Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, Ankara, 1994 (2. bas.), s. 91.

işlemi o kadar benimsenilmiştir ki, bugün bile bazı ağızlarda, geçmişteki yazı dilinin bu eski şekilli kelimesindeki *n*'nin unsurlarına ayrılmış ses yapılısı içinde "çeng" (Elazığ ve yöresi)²⁵, ve "çenge" (Urfa, merkez²⁶, Erzurum ili ağızları)²⁷ söylenişleri ile kullanıldığı, "çengesi düşük, çengesiz, çengesini dağıtmak... " şeklindeki deyim veya kalıplaşmış sözlerde de yaşatıldığı görülmektedir.

Çağdaş Türk dili kolları içinde "çene" kelimesinin Batı ve Doğu Oğuzcalarının yayılma alanları olan Türkiye ve Azerbaycan'da yaşatılması, kullanılması, buna karşılık, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen ve Uygur Türkçesinde, sırası ile olmak üzere, "iyak, iyek, ek, iyak, iyak, eñek, inak"²⁸ şekillerine geçmiş "eñek-engek" kelimesinin canlı tutulmasına devam edildiği görülmektedir.

Asıl vatani Saksonya olarak kabul edilen ve Eflak voyvodası tarafından, Fatih Sultan Mehmed'e, çıktığı avlarında kullanması için armağan diye yollanılan bir cins köpek, adını, kendilerinin bakımı ile görevlendirilen yeniçerilerin 71. ortasına verilmesini sağlamış, kaynaklara da "sekşon" (سکسون)²⁹, "sanson" (سکسون, سکسون)³⁰ gibi değişik telâffuzların çeşitli yazılışları ile geçmiştir. Bu kelimenin Lehçe-i Osmanî'de yer alan kaydı, taşıdığı ünsüz ve ünlülerinin tespiti bakımından sağlam ve dikkati çekicidir. "sekşon" biçiminde madde başı olarak yazılan kelimeye verilen karşılık şöyledir : "İs. (: isim) Şaıñsün galatı. Şaımsün. Cenk köpeği." ³¹ Bu kayıttan anlaşılacağı üzere, söz konusu kelimenin aslının kef ile karşılanan bir "k" sesi bulundurduğudur. "şaımsün" şeklinin, kelimenin "galatı" olduğu bildirilirken, yani, Türk dilinde, Türk söyleyişinde ortaya çıkan bir ses değişikliğinden söz edilirken tutulan imlâ tarzı, "rumûzât"ta gösterildiği gibi "üzeri tek noktalı kef" ile yazılarak (: سکسون)³² *n* sesinin varlığına işaret edilmesi tarzındadır. Aynı titizliğin, kelimenin sad harfi ile yazılmış maddesinde de gösterilerek, yine, üstünde bir nokta bulunan kefle "سکسون" (: şaımsun) yazıldığı, bu kez galatının "şamsün" olduğu, anlam yerinde "Saımsün. Gavga köpeği"³³ karşılığının verildiği görülmektedir. Ünlüler açısından belirtilen özellik ise, ilk hecedeki ünlüyü gösteren harfin yazılıp yazılmamasındaki değişkenliğe karşılık, kelimenin ikinci hecesindeki ünlünün, devamlı, hem de onun, uzun

²⁵ Gülensoy, Doç. Dr. Tuncer, *Doğu Anadolu Osmanlıcası*, Ankara, 1986, s. 116.

²⁶ Ergin, M. Emin, *Urfa Ağızı Sözlüğü*, Urfa. 1982, s. 36.

²⁷ Gemalmaz, Efrasiyab, *Erzurum İli Ağızları*, Erzurum, 1978, c. 3, s. 63.

²⁸ Ercilasun, Prof. Dr. Ahmet (Başkanlığındaki bir komisyon), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (I)*, Ankara, 1991, s. 124, 125.

²⁹ Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971 (2. bas.), c. III, s. 150.

³⁰ a.g.e., s. 124.

³¹ Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, Dersaadet, 1306, s. 442.

³² a.g.e., s. 442.

³³ a.g.e., s. 491.

söylenildiğini gösteren, "altında bir nokta bulunan vav ile", "zamme-i memdüde" ile kaydedilmesi şeklindedir. Gerek Lehçe-i Osmanî'de, gerekse bu maddeye yer veren diğer sözlüklerde, kelimenin iç sesinde görülen ñ > m şeklindeki yeni bir değişikliğin henüz, yazı dilinde benimsenmediği "şamsun" maddesinin geçtiği yerlerde, genellikle, "şañsun" imlâsına, ya gönderme yapılmasından³⁴, ya da "halk dili, konuşma dili" gibi bir ibare konulmasından³⁵ anlaşılmaktadır. Ayrıca, Lehçe-i Osmanî'de, bu kelimededen türetilmiş "şañsüncü, şañsüncü başı" gibi askeri sınıflarla ilgili tarih terimlerine de aynı, damaksı genizsileşmiş n'li şekillerle³⁶ yer verilmiştir.

Arap harfli ve Fars alfabesinden tamamlanmalı bir alfabenin Türkler tarafından Türk yazı dilinin tespitinde, başlıca işaretler sistemi olarak kullanılmaya başlanması ile birlikte, özellikle, Orta Türkçe dönemindeki Türk dilinin kendi öz unsurlarını, Türk imlâ geleneğini, genellikle, olumsuz bir şekilde etkilemiş bulunan Arapça, Farsça unsurların, bazı dil bilgisi ve imlâ kurallarının karşısında, az sayıdaki yabancı kaynaklı kelimedede de olsa, Türk dilinin belirgin bir sesi olan damaksı geniz n'sinin ısrarla kullanılması, yalnızca, Türkçenin sesler sisteminde olmadığı için, yabancı kelimelerin bulundurduğu dad sesinin, Türkçedeki imlâsı sırasında, Türkçenin normal d sesini karşılayan dal harfi ile veya zal sesinin, yine, Türkçedeki normal z sesini gösteren ze harfi ile yazılması niteliğindeki bir işlem olması anlamına gelmemektedir. Bu durum, imlâdan başka, ayrıca, ses bilgisini ilgilendirmekte, bir sesi, hem de Türk dilinin kendisine ait olan özel bir sesi karşılaması, onu yansıtması bakımından da dikkati çekmekte ve önem taşımaktadır.

³⁴ a.g.e., s. 485, 492;

³⁵ Redhouse, Sir James W., *A Turkish and English Lexicon*, Costantinople, 1890, p. 1181.

³⁶ Ahmed Vefik Paşa, a.g.e., s. 491.